

ERIK BOLLERUP

Om franska inflytelser på svensk historieskrivning under frihetstiden

I sin bekanta studie »Den moderna vetenskapens genombrott i svensk historieskrivning» (1913) hävdar Ludvig Stavenow, att det artonde århundradet kan kallas för den moderna tidsålderns direkta inledning. Ifråga om historieskrivning är det överallt, finner han, ett väldigt språng från 1600-talets krönikor till den rationalistiska tidsålderns vittra och resonerande berättelser eller kritiska forskningsprodukter – kanske överhuvudtaget, menar han, det mest framträdande avbrottet i historieskrivningens dittills tillryggalagda historia. Icke minst i vårt land är detta avbrott enligt hans åsikt lika plötsligt som förvånande. Med Dalin och Lagerbring nådde den svenska historieskrivningen med ens en så hög nivå, fastslår han, att dess följande utveckling intill vår tid från vissa synpunkter kan sägas röra sig liksom på en oavbrutet uppåtstigande linje.

Ifråga om den kritiska hävdaforskningen i Sverige är den egentlige banbrytaren Sven Lagerbring, framhåller Stavenow. Denne stannade icke vid en allmän rationalistisk prövning och omvärdering av traditionen – som Dalin gjort – utan trängde fram till en formulering av de verkliga och bestående grundprinciperna för den historiska forskningen överhuvud. Detta resultat har Lagerbring otvivelaktigt vunnit i första rummet genom egen reflexion i överensstämmelse med sin kritiskt anlagda begåvning. Visserligen brast Lagerbring i tillämpningen

av sina principer, men – sammanfattar Stavenow – trots detta är det berättigat att säga, att den kritiska hävdaforskningen inbryer i vårt land med Lagerbring, liksom med Dalin historie-skrivningen blir en gren av vitterheten.

Naturligtvis har Stavenow rätt i mycket av det han säger. Emellertid är det skäl att ställa sig tvivlande till talet om att den vetenskapliga utvecklingen inom historieforskningen kommit plötsligt och liksom av sig själv, ehuru i förbindelse med förnuftskritiken. Här i Sverige torde Jacob Wilde med sin *Sueciae historica pragmatica* och Eric Benzelius d.y. med sina historiska föreläsningar på svenska i Uppsala i seklets början utgöra övergångsgestalter till den nya tiden. Och uti i Europa var 1700-talets vetenskapliga kritik väl förberedd och åtminstone delvis en frukt av skepticismen eller den s.k. pyrrhonismen – namnet efter den grekiske filosofen Pyrrhon, som levde omkring 300 f.Kr. Skepticismen hade under nyare tid framstående eller rent av lysande representanter i bl.a. Michel Montaigne, som sysslade med vetandets grunder (*Que sais je?* frågade han sig), i dennes vän Pierre Charron, i Pascal, i den engelske filosofen Joseph Glanville (*Scep sis scientifica*, 1665), i Pierre Daniel Huet, vars verk *Traité philosophique de la faiblesse de l'esprit humain* dock först utkom 1723, två år efter författarens död, och inte minst i Pierre Bayle, som med sitt berömda arbete *Dictionnaire historique et critique* satt påtagliga spår i den historiska forskningens utveckling. Av stor betydelse i sammanhanget var ävenledes, i gränzonen mellan 1600-tal och 1700-tal, Mabillon och andra historieforskande klerikaler, bl.a. de många lärda jesuitpatrarna.¹

Vad själva framställningssättet beträffar hade under nya tiden bl.a. Machiavelli med sin *Istorie Fiorentini* och kanske framför allt Guicciardini med *Storia d'Italia* tillämpat en pragmatisk metod, som skulle bli förebildlig.

¹ Se här om bl.a. E. FUETER, *Geschichte der neueren Historiographie* (1911) och E. BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode* (1908, 1889).

Tydligt är, synes det, att Stavenow betraktat historieskrivningens utveckling under 1700-talet alltför mycket som en bakåt i tiden isolerad företeelse, och detta gäller historieskrivningen såväl här hemma som utomlands. Framför allt är det emellertid oriktigt att betrakta utvecklingen i Sverige på ifrågavarande områden – forskning och framställning – som en från den ute i Europa isolerad företeelse. Som i det följande torde framgå mera ingående – beträffande det nya framställningssättet är förhållandet ju sedan länge känt i sitt huvuddrag – står hävdateckningen i vårt land under 1700-talet och speciellt under Frihetstiden både litterärt och vetenskapligt-kritiskt i stor tack-samhetsskuld till utvecklingen i utlandet och då i främsta rummet till den i Frankrike.

Då de flesta historieverken här från denna tid sysslar med inhemsk historia, kan den nämnda omständigheten synas överraskande, men man har därvidlag att hålla i minnet, dels att artonde århundradet var ett kulturellt sett i hög grad internationellt århundrade, dels att Sverige, som bl.a. Henrik Schück framhållit, under Frihetstiden nästan blev ett franskt biland med en övervägande fransk kultur.² En reservation inför detta påstående är dock på sin plats: den franskfärgade kulturen var en företeelse blott inom det tunna kulturella överskiktet, medan allmogen präglades som tidigare av den traditionsrika och uråldriga bondekulturen.³

² H. SCHÜCK, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 3 323.

³ Hur pass tunt detta överskikt var får man en föreställning om, när man tar del av prenumerationsciffrorna – upplagan bestämdes av dessa – för Dalins riks-historia, den som enligt Fryxell flyttade svenska historien från vägghyllorna ned i folkets hjärtan. Enligt en förteckning, som finns i varje del, hade del I 512, del II 727 och del III (två band) 505 prenumeranter. Antalet prenumeranter på Lagerbrings Svea Rikes Historia är tyvärr obekant. Belysande är emellertid, att när Gjörwell i början på 1780-talet planerade en ny upplaga av hans verk, var villkoret för densamma en förhandsteckning av åtminstone 300 beställare. Det antalet uppnåddes aldrig och det blev därför ingen ny upplaga. (Gjörwell till läsaren i Svea Rikes Historia IV, 7:de avd., Lagerbring till Gjörwell 1783 24/3 i Skriffter och brev, utgivna av Lauritz Weibull (1907), 159 f.)

Det franska inflytandet framträder påtagligt främst i fyra huvudpunkter: 1. ifråga om värdering och uppläggning av det historiska stoffet; 2. ifråga om inställningen till det historiska källmaterialet; 3. i viss utsträckning ifråga om uppfattningen av historieskrivningens och det historiska studiets ändamål; 4. ifråga om stil. Vid sidan härav är det möjligt att påvisa andra franska inflytelser, vilka dock ha mera sporadisk karaktär och därför här förbigås.

I

Förnuft, erfarenhet, nytta var under 1700-talet mycket gångbara ord och begrepp. Genom upplysningsförfattarna blev de allmänt kända, och de sattes gärna som ledfyror för mänskligt handlande. Vilka lysande resultat man kunde uppnå med hjälp av förnuft och erfarenhet visade framför allt de stora naturvetenskapsmännen då och under de närmaste århundradena dessförinnan. I samband med denna nyorientering inom upplysta kretsar skedde en betydelsefull förändring av uppfattningen av vad som var och vad som inte var värdigt och värdefullt i det mänskliga handlingsmönstret. Fredliga gärningar, knutna till administration och näringsliv, konst och litteratur, skattades högt, medan krig och blodsutgjutelse, överhuvudtaget våld, fördömdes såsom i strid med allt vad förnuft och erfarenhet hette, ofta också i strid med nyttan t.o.m. för segraren, något som särskilt Voltaire starkt betonade.

De nya tänkesätten, som åtminstone delvis har samband med borgerlighetens frammarsch, satte sina spår inte minst inom historieskrivningen. För denna hade dittills den yttre historien med sina krigiska förvecklingar stått i intressets centrum, medan den inre historien legat mera i dess periferi. Historieverken hade dessutom fram till denna tid ej sällan varit beställnings-

arbeten för en furstes räkning och deras uppgift att glorifiera denne, framför allt som krigare och erövrare. Omkring mitten av århundradet började det bli allt tydligare, att en omorientering ifråga om det historiska stoffets presentationsvärde och i samband därmed uppläggning var i gång. Den yttre historien dominerade mindre än förr den historiska framställningen, den inre gled alltmera konsekvent mot centrum. Näringsliv och hushållning, lagstiftning och rättsväsen, litteratur och vetenskap fick sig – och detta i särskilda kapitel under adekvata rubriker – tilldelade ett långt större utrymme än förr. Samtidigt emanciperade sig historieskrivningen mer eller mindre målmedvetet från beroendet av regeringsmakten. I Sverige avspeglar sig detta förhållande i att Dalins rikshistoria ännu är ett beställningsarbete av den maktägande riksdagen, gentemot vilken Dalin dock förstod att hävda sin självständighet, medan Botins Utkast till svenska folkets historia och Lagerbrings Svea Rikes Historia tillkommit på deras eget initiativ, låt vara att statliga myndigheter efter den påbörjade utgivningen visade sitt intresse för dem.

Parallellt med omvärderingen och omläggningen av det historiska stoffet skedde en annan och lika betydelsefull procedur: Under tyngden av det nya stora material, som i följd av nyssnämnda omvärdering drogs in i historieskrivningen, söndersprängdes den kronologiska framställningsformen, i vilken i allmänhet det historiska stoffet dittills gjutits, och en mera sammanhangsfull utbildade sig, den som i stort sett brukas än i dag. Pragmatism hade förekommit tidigare inom historieskrivningen, men från 1700-talet blir den alltmera regel och alltmindre undantag.

Vad den dittills brukade annalistiska framställningsformen beträffar kunde den vara mer eller mindre markant. Ett exempel på en annalistisk framställning, som sjunkit ända ned till krönikans nivå, utgör Jöran Nordbergs Konung Carl XII:s

Historia, utkommen i tryck 1740.⁴ Som prov på en rikshistoria, som präglas av ett klart kronologiskt skrivsätt, med konungarnas regeringstid som ram, kan nämnas Dalins Svea Rikes Historia. Som han själv omtalar,⁵ har hans mönster därvidlag varit Gabriel Daniels berömda trebandsverk *Histoire de France*. På samma sätt som dennes historia sträcker sig »depuis l'établissement de la monarchie» skulle Dalins, planerade han, omfatta tiden »alltifrån monarkiens anläggning». Ofta utan annat sammanhang än det kronologiska berättar Dalin tämligen omvartannat allt som tilldragit sig på olika områden under en konungs regering. Han kan sålunda i samma paragraf tala om Närkes lag, Magnus Erikssons resa till Norge och Skånes önskan att bli svenskt;⁶ om prins Håkan Magnussons födelse, oroligheter i Norge och påvens avoghet mot Skånemarknaden;⁷ om Sveriges mynt under Karl Knutsson och norrmännens nederlag mot Thord Bonde;⁸ om avlatskrämares besök i nordnorden och en dansk prinsessas giftermål.⁹ Vid sidan av varandra kan stå paragrafer med så olika innehåll som om herredagen i Vadstena 1559, Gustav Vasas ohälsa och tungsinne, handelstraktaten med Frankrike och hertig Eriks giftermålsplaner. Mellan två paragrafer om politiska händelser sticker han in en om handeln.¹⁰

Ansatser till en historieskrivning med större vikt än förr lagd vid de inre förhållandena i ett land och ett mera rationellt fram-

⁴ Om sitt arbetssätt skriver Nordberg själv i inledningen till del I s. XVI: »A:o 1731 . . . gjorde jag en tillställning, eller sceleton historiae, av år och månader i konung Carl XII:s leverne: Fyllningen var en sak, som jag måste söka vida omkring hos andra.» Några egna tankar om de skildrade händelserna har han ej, de resonemang däröver, som finns här och var, är enligt inledn. s. XXXIII ej hans egna utan tagna ur Karl XII:s korrespondens eller ur andra handlingar.

⁵ Dalins promemoria 1744 7/3, tryckt av C. J. Warburg, Olof von Dalin i Sv. akademis handl. 59 (1884), 339-40.

⁶ S.R.H. II kap. 11 § 12.

⁷ S.R.H. II kap. 11 § 20.

⁸ S.R.H. II kap. 17 § 21.

⁹ S.R.H. II kap. 18 § 5.

¹⁰ S.R.H. III kap. 8 § 24 f. och S.R.H. III kap. 3 § 12, kap. 4 § 10.

ställningssätt än det rent kronologiska finner man på olika håll i den europeiska historiska litteraturen under 1700-talets förra hälft, här i Norden i Holbergs *Dannemarks Riges Historie*¹¹ och dessförinnan i de föreläsningar över svensk historia, som Eric Benzelius d.y. höll i Uppsala i seklets början.¹²

De första stora historieverken i världslitteraturen, där författaren målmedvetet tillämpat det nya programmet, är emellertid skrivna av den, hos vilken så mycket av vad tiden hade av nya idéer och uppslag strömmade samman som ljusstrålarna i fokus: av Voltaire. Verken är *Siècle de Louis XIV*, en bred rundmålning av Frankrike på Solkonungens tid, påbörjad i mitten av 1730-talet och tryckt 1751, det första moderna historieverket som det blivit kallat, och *Essay sur l'histoire générale et sur les mœurs et l'esprit des nations, depuis Charlemagne jusqu'à nos jours*, gemenligen kallat *Essay sur les mœurs*.

Det som utmärker *Siècle de Louis XIV* är det i stort sett lyckade försöket att ge en *helhetsbild* av Frankrike och livet där på solkonungens tid. Ludvig XIV beundras, men ej för sina krig och sin erövringslusta, vilka snarast förhånas, utan för det beskydd och det mecenatskap han – i motsats till Ludvig XV – utövade gentemot konst och litteratur, som får en utförlig och lysande skildring i verket. Händelsernas inre sammanhang be-

¹¹ ELLEN JÖRGENSEN, *Historieforskning og historieskrivning i Danmark indtil Ar 1800 (1931)*, 186.

¹² Dessa föreläsningar på svenska trycktes av sonen C. J. Benzelius i Lund 1762 under titeln *Utkast till svenska folkets historia, ifrån dess första upprinnelse t.o.m. Gustaf den förstes tid*. Titeln lånades tydligen från Botins *Utkast till svenska folkets historia*. Eric Benzelius bröt i sina föreläsningar den del av kulturhistorien, som han hade ögon för, ut ur den kronologiska ramen och upplade den i särskilda kapitel. Efter att ha redogjort för de politiska tilldragelserna under var konung i ett tidsskede – hans böcker är tidevarvsindelningar (jfr Botin) – beskriver han i kapitel var för sig Sveriges tillstånd och makt, kyrkans tillstånd, lärdomshistorien, klosteranläggningar, större mäns öden, anlagda städer och Sveriges rikedomar. Dessutom avslutas varje bok med en redogörelse för »dem som tjäna till upplysning uti detta tidevarvs historia», en intressant nyhet för sin tid.

aktas och det rent kronologiska framställningssättet är ett övervunnet stadium.

Sin förmåga av överblick och vidsyn lägger Voltaire likaledes i dagen i sitt storartade försök till en världshistoria, alltså i *Essay sur les mœurs*. Detta verk var avsett som ett slags fortsättning av Bossuets *l'histoire universelle* men samtidigt som en desavouering av dennes rent religiösa uppfattning av världsutvecklingen. Trots att Voltaires kunskaper knappast var tillfyllest för ett så väldigt företag, är verket i alla fall mycket imponerande. Det inledes med skildringar av förhållandena i Kina – landet var på modet i samband med de ostindiska kompanierna –, Indien, den muhammedanska världen, i nu nämnd ordning, och slutar med en motsvarande teckning av Frankrike, kulturlandet framför andra, varvid Ludvig XIV och hans ministrar åter svarar för huvudrollen. I hela verket har Voltaire, som den fullständiga titeln antyder, *folken* och deras kultur i blickfånget och detta av principiella skäl: han vänder sig indignerad mot historieskrivarnas sedvana att koncentrera sin framställning kring konungarna och att mer eller mindre försumma skildringen av folket med dess seder och föreställningar och liv i skymundan.

På grund av Voltaires lysande framställningskonst, och överhuvud på grund av den dominerande roll den franska kulturen den tiden spelade i Europa och Amerika, blev Voltaires historieverk överallt kända, lästa och efterbildade. Den som först offentligt tog upp den nya metoden för historieskrivning till diskussion i vårt land var den man som här och då torde varit den främste kännaren och beundraren av fransk kultur och franskt språk, alltså Carl Gustaf Tessin.

Bland de s.k. brev, som Tessin i egenskap av guvernör för kronprins Gustav, sedermera Gustav III, riktade till sin discipel under och strax efter sin guvernörstid, befinner sig ett som har betydelse i sammanhanget. Det är daterat den 10 juli 1755, således efter det han lämnat sitt uppdrag att handleda prinsen.

Vid den tiden hade Siècle de Louis XIV utkommit men ej *Essay sur les mœurs* – det kom i sin helhet först 1756. Däremot hade samma år som Tessin skrev brevet ifråga det första avsnittet av abbé Paul-François Vellys *Histoire de France* lämnat trycket. Tessin kände till detta verk – han omnämner Velly och hans disposition i sin epistel till kronprinsen –, vilket visar hur goda och snabba kulturförbindelser han hade med Frankrike.

I brevet tar han upp frågan om hur en rikshistoria lämpligen bör utformas. Ämnet var aktuellt, enär Dalins, som vid denna tid utkommit med två delar, om forntiden och om påviska tiden, redan verkade föråldrad, om hänsyn togs till vad som hänt på historieskrivningens område utomlands, framför allt i Frankrike.

Tessins plan till en svensk rikshistoria – en plan intressant också därför, att den visar, att det nya »Schubladen»-systemet hade sina problem – ser ut så här: »Tillstadde mig min tid och min skicklighet, att mig slikt arbete företaga, skulle jag var konungs eller regents styrelses lopp under följande huvuddelar inbegripa, sedan jag förut som kortast i avsikt på kronologien och genealogien utsatt dess födelse- och kröningsår och ort, dess avkomst, dess giften och dess barn: 1. Krigsförrättningar och deras förlopp, 2. Segrar, 3. Nederlag och deras orsaker, 4. Underhandlingar, förbund och fredsslut, 5. Inrikes författningar, handel och sjöfart, 6. Hushålls- och penningsaker, 7. Konster, vetenskaper och handaslöjder, 8. Nya lagar, stadgar, seder och bruk, 9. Ceremonier och fester, 10. Sjukdom, död och begravning, 11. Kynne och förhållanden, dygder och laster, 12. Namnkunniga män.»¹³

Den tessinska planen är uppgjord, som han själv säger, i avslutning till abbé Vellys företal i sin *Histoire de France* och särskilt till Voltaires *Siècle de Louis XIV*.

¹³ C. G. Tessin, En gammal mans brev till en ung prins, 333. (Tessins brev till kronprinsen utkom i en för allmänheten avsedd upplaga 1756.)

Velly hörde till de s.k. galanta historieskrivarna, var ingen källkritiker att tala om – han hade svårigheter att skilja på goda och dåliga källor – men hade en flyhänt, insmickrande penna och är av allt att döma den förste franske författare, som i en rikshistoria försöker tillämpa Voltaires nya metod eller framställningssätt, utan att dock med ett ord beröra dennes insats. I ett ganska yvigt företal bryter han staven över tidigare franska rikshistorieskrivare, därför att de huvudsakligen sysslat med regenterna och deras segrar och nederlag och försummat folket. »Ils ne nous disent rien ou presque rien des peuples qu'il (regenten) a rendu heureux ou malheureux. On ne trouve dans leurs écrits que longues descriptions de sièges & de batailles: nulle mention des mœurs & de l'esprit de la Nation», anser han. Hans program ser ut så här: L'idée qu'on s'y propose, est de donner avec les annales des Princes qui ont régné, celles de la nation qu'ils ont bien ou mal gouvernée; de joindre aux noms des héros qui ont reculé nos frontières, ceux des génies qui ont étendu nos lumières; en un mot d'entremêler le récit de nos victoires & de nos conquêtes, de recherches curieuses sur nos mœurs, nos loix & nos coutumes.» Detta program innehåller ingenting som inte redan framförts av Voltaire. Löftet att syssla med folket och dess förhållanden förverkligades ej i någon större utsträckning,¹⁴ men tanken och kravet därpå var väckt och satte sina spår i historieskrivningens utveckling. Det skulle emellertid dröja mycket länge, innan folket i egentlig mening, gemene man alltså, fick sitt tillbörliga utrymme i en rikshistoria,

¹⁴ FUETER, a.a. 146. Velly åtnjöt på sin tid stort anseende även i vårt land. Detta kan man i någon mån få en föreställning om genom en recension i Den nya Svenska Mercurius för augusti 1761 (s. 124) av del 8 av hans Histoire de France, vilken del efter Vellys död utgivits av Villaret: »Man finner däruti (del 8) samma tydlighet, samma behagliga stil, samma granskning av alla händelser och deras orsaker, samma uppmärksamhet på det som avmålur den tidens seder och smak, samma angelägenhet att giva tillkänna de nya inrättningar och framsteg, som konster och vetenskaper vunnit.» Recensionens förf. torde vara Gjörwell.

i alla händelser i en svensk. När Strindberg i början av 1880-talet började utge Svenska folket i helg och söcken etc., var det inte alldeles utan fog som han påstod, att den officiella historieskrivningen dittills i huvudsak skildrat de kungliga familjernas, officerarnas och ämbetsmännens historia.

Tessins plan var väl avsedd som ett diskussionsunderlag och blev också åtskilligt uppmärksammas. Lagerbring exempelvis sysslar med den vid tre olika tillfällen, nämligen i avhandlingen »exhibens cautelas de prudenter instituenda historia» 1763, författad i samband med arbetet på Svea Rikets Historia, vars första del förelåg färdig i början av år 1767,¹⁵ i det bekanta brevet till universitetskansler Hjärne 1769, och i inledningen till andra delen av rikshistorien 1773. Tydligt var han angelägen om Tessins förnämliga stöd för sitt försök till nyordning av det historiska stoffet.

Ändamålet med Tessins – och senare Lagerbrings – uppläggning av en rikshistoria var, som den förre säger och den senare upprepar i andra ordalag, att göra historien till en rik och välansad trädgård, där var och en kunde plocka den frukt, som han fann mest behag i. Nyttosynpunkten var här, som eljest när det gällde 1700-talets historieskrivning, markant.

I det citerade brevet meddelar Tessin, att mer än en penna var redo att skriva en sådan modern historia, som han försökt skissera. Vilka personer han därvid hade i tankarna är ovisst. Det kan bl.a. ha varit Lagerbring, som troligen – vilket Tessin kan ha haft reda på – någon gång diskuterat ett dylikt företag med sin forne lärjunge Axel von Fersen d.y., i varje fall tyder några, visserligen dunkla, ord därpå i ett brev från Lagerbring till Fersen den 1 juli 1756.¹⁶

Den som emellertid gjorde slag i saken var e.o. assessorn i

¹⁵ Lagerbring till Gjørwell 1766 26/12 i Samlingar till Skånes historia, forn-kunskap etc., utg. genom M. Weibull III (1875), 6. Verket förebådades av Gjørwell i Kongl. Bibliothekets Dagbok för 1766 1/7.

¹⁶ Se härom E. BOLLERUP, Sven Bring (Lagerbring) och kanslerscensuren i Lund på 1750-talet i Scandia bd 33, s. 331.

antikvitetsarkivet Anders Botin. Året efter publiceringen av Tessins brev från en gammal man etc. utgav den flyhänte Botin nämligen första delen av »Utkast till svenska folkets historia», omfattande de tre första »tidevarven», som skildrar Sveriges öden i Botins version från äldsta tider till Emund Gamles död, som enligt författaren inträffade 1061. De tre följande tidevarven, som går till 1520, var fullbordade och utgivna från trycket 1762. Hela verket, som förblev en torso – Botin hade avsett föra fram berättelsen till sin egen tid – var tillägnat kronprinsen, vilket ju ser ut som en tanke, om man har Tessins ovannämnda brev till denne i minne.

Undersöker man Botins plan, finner man, att han ganska konsekvent sökt tillämpa den nya av Voltaire införda och bl.a. av Velly prövade metoden. Utkastet är upplagt på samma sätt i alla tidevarven utom – av naturliga skäl – i det första. Hans plan ser ut så här: 1. Om det behandlade tidevarvet. 2. Om konungarna under tidevarvet ifråga. 3. Om svenska folkets tillstånd. 4. Om de religiösa förhållandena. 5. Om regeringen. 6. Om rättsväsendet. 7. Om kammarverket, lanthushållningen och handeln. 8. Om vetenskaperna. 9. Om levnads- och tänkesättet. 10. Om stora och namnkunniga svenska män.

I den nya och omarbetade upplagan av Utkastet, nu benämnt Svenska Folkets Historia, som Botin började utge 1789 men aldrig fullbordade – troligen av brist på abonnenter – har han ett företal, som klargör hans inställning till den nya »skrivmetoden». Ehuru det kommer något post festum – det saknas i första editionen – och förefaller som en eftertionalisering, har det likväl sitt intresse, delvis för att man särskilt i början igenkänner Vellys tankegångar och i det hela dennes hållning till andra historieskrivare. Så här skriver Botin: »Då många ej läsa historien i annat ändamål än som ett tidsfördriv, och sådant mest uppfylles genom regentens krigsdata och folkets oroliga välvningar, hade de flesta författare helst hållit sig inom den kretsen, dels efter berättelsen därom varit lättast att författa,

och grunderna därtill snarast att få, dels emedan många av dem varken känt eller förstått de särskilda förändringar, med deras orsaker och drivfjädrar, som föregått i folkets regeringssätt, lagstiftning, invärtes hushållning, vetenskaper, seder och levnads-sätt, vartill icke heller ämnena kunna fås utan ett vidlyftigt och mödosamt eftersökande. Utom dess kunna dessa, med flera dylika mål, icke bekvämligen finna rum i en historia, författad i en kronologisk ordning, utan att bortblanda huvudmålet genom otaliga infallande bisaker, och avbryta läsarens uppmärksamhet på ett för honom obehagligt sätt, den han sedan icke utan svårigheter kan återhämta.»

Genom den nya uppläggnings vinnes enligt Botin »ostridigt ljus och redighet» i den historiska framställningen.

Utän att göra sig skyldig till någon överdrift torde man kunna hävda, att Botins Utkast trots sitt jämförelsevis ringa omfång – c:a 740 sidor i duodes – är ett allvarligt och mätt efter tidens mått tämligen lyckat försök att skapa en tidsenlig svensk rikshistoria, detta sagt trots att boken knappast kan sägas infria de förhoppningar dess titel – med de betydelsefulla orden svenska folkets historia – inger och trots beroendet här och var av Dalins Svea Rikes historia – som Erik Ekholm på sin tid uppvisade, har Botin ibland helt enkelt plagierat Dalin.¹⁷

Att på tillskyndan av Carl Gustaf Tessin en betydelsefull utveckling inletts inom den svenska historieskrivningen från mitten av 1700-talet – nästan samtidigt som i föregångslandet Frankrike – framgår bl.a. av en jämförelse mellan Botins Utkast och Olof Celsius d.y.:s Konung Gustaf den förstes historia och hans Erik XIV:s historia, båda verken på sin tid högt prisade – de förhjälppte honom i sinom tid in i Svenska akademien. Celsius berättar ännu allting i annalistisk ordning, och den enda kapitelindelning som existerar för honom är i böcker, i det först-

¹⁷ ERIK EKHOLM, Kritiska och historiska handlingar rörande svenska historien och språket, 3:dje samlingen, 1760, 297 ff.

nämnda arbetet elva till antalet. Inte ens underrubriker med angivelse av innehållet har han kostat på sig.

En forskare, som uppenbarligen i likhet med Botin hade väderkorn för det nya i tiden och var redo att acceptera det åtminstone för historieskrivningens del, var historieprofessorn i Lund Sven Lagerbring (eller Sven Bring, som han hette fram till adlandet 1769). Så tidigt som 1748, alltså innan Siècle de Louis XIV och *Essay sur les mœurs* utgivits, kunde han i viss mån föregripa vad som komma skulle i rättframma och kärva ordalag som dessa i *Historia literaria*: ». . . om det är nyttigt att veta, hur man slagit folk ihjäl, kastat överända de allra skönaste städer, förrött de härligaste och bäst brukade länder, samt gjort några millioner människor olycksaliga; kan det ofelbart även bringa fördel med sig, om man vet huru människor tid efter annan tänkt, och huru man beflitat sig om att göra människorna lycksaliga, änskönt bemödandet inte alltid vunnit den önskade påföljden.»¹⁸

I samband med arbetet på sin Svea Rikes Historia tog Lagerbring upp frågan om den lämpligaste planläggningen av ett dylikt stort verk. Detta gör han i den förut nämnda dissertationen »*exhibens cautelas de prudenter instituenda historia*» 1763.¹⁹ Den vanliga framställningsformen är den kronologiska, finner han. I större arbeten gör denna emellertid framställningen torr och tråkig, dessutom oredig, en åsikt som han f.ö. har gemen-

¹⁸ *Historia literaria* eller inledning till vetenskapshistorien s. 6 § 7.

¹⁹ § 13. Innehållet i avhandlingen överensstämmer helt med det i kanslersbrevet 1769 och i företalet till Svea Rikes Historia II, varför Lagerbring otvivelaktigt måste anses som dess författare. Detta torde även vara fallet med de andra i denna studie omnämnda avhandlingarna: innehållet överensstämmer med vad man från andra källor vet om hans åsikter. Under alla omständigheter står han för de däri framförda meningarna och uppgifterna – han var ju moraliskt och juridiskt ansvarig för dem i egenskap av preses. Detta understryker han i »Om åtskilliga felaktigheter i svenska historien» i *Samling av åtskilliga handlingar etc. I* (1749) s. 91, där han säger sig först vilja anföra några fel, som han själv begått, dels uti sina egna arbeten, »dels uti disputationer, som under min uppsikt och styrsel äro utgivna».

sam med Gabriel Daniel i hans Préface till Histoire de France,²⁰ och som Botin skulle hävda i företalet till den nya versionen av sin svenska historia 1789. Det största nöjet och den största nyttan, »majorem voluptatem et utilitatem», synes honom den historia medföra, vars framställning är indelad i kapitel, av vilka ett behandlar ett rikets inrepolitiska, ett annat dess utrikespolitiska läge, ett kapitel krigshändelser, andra kapitel kyrkliga förhållanden, näringar, konster och vetenskaper.

Med orden »Hanc methodum secutus est ingenio plenus Voltaire» har Lagerbring angett det mönster han följt i sin planläggning.

I brevet till Lunds universitetskansler Gustaf Adolf Hiärne 1769 är han angelägen om att ge ytterligare upplysningar om sin tillämnade plan. Denna gäller de kommande delarna av rikshistorien – första delen var redan tryckt och ute i bokhandeln.

Då en regent innehaft makten blott kort tid, ansåg han det kronologiska framställningssättet till fyllest. Under mångåriga och mera märkvärdiga regeringar hade han för avsikt att först ge ett allmänt begrepp om regentens enskilda person och en kort anmärkning om rikets tillväxt och avtagande i hans tid. Därefter skulle anföras: 1. Rikets invärtes tillstånd och de till dess upprättelse tagna författningar genom uppmuntran av åkerbruk, slöjder, handel och sjöfart. 2. Rikets belägenhet i anseende till utländska makter, allianser m.m. 3. Krig med sina förändringar så till lands som sjöss. 4. Konster, vetenskaper och religion. Under mindre märkvärdiga regeringar kunde sista huvudstycket sparas till slutet av varje århundrade, då även en noggrannare undersökning skulle göras om regeringsform, allmänna hushållningen, försvarsverket, folkets levnadssätt, seder m.m. Till slut kunde komma namnkunniga och berömda mäns historia i den mån den inte förut var till fullo berättad – ett kapitel som, väl med Plutarchos som mönster, sällan saknades i 1700-talets historieverk.

²⁰ S. XIV.

Som hemulsman för den anförda planen anger Lagerbring som nämnts Voltaire, »vars skrivsätt och methode synes äga en förtjänst, som själva historien, undantagande kan hända Siècle de Louis XIV, annars intet bör tillägnas».²¹

Lagerbrings plan i kanslersbrevet²² är i huvudsak densamma som i den förut nämnda avhandlingen, blott mera utförd i detaljerna. Den återspeglar på ett intressant sätt den omvärdering av det historiska stoffet, och omgrupperingen av det i samband därmed, som vid denna tid försiggick i den europeiska historiska litteraturen, med Voltaire som primus motor. I mittpunkten för intresset står för Lagerbring av allt att döma den inre historien, som också skall behandlas först, förmodligen därför att Lagerbring som den upplysningsman han i stor utsträckning var, värderade åkerbruk, industri, handel och sjöfart etc. högre än alla krigiska tilldragelser, vilka de än var.

Anmärkningsvärt nog är emellertid planen i Svea Rikes Historia, från och med andra delen alltså, inte i överensstämmelse med planen från 1769. I medeltidshistorien framställs först och ganska utförligt den politiska historien, den yttre som den inre, varefter följer för varje behandlat tidsavsnitt kapitel om rikets och kyrkans tillstånd. Sannolikt är det med tanke på denna avvikelse från planen, betingad av källmaterialets beskaffenhet, som Lagerbring i företalet till andra delen skriver: »Att man inte fullkomligen kunnat förnöja allas önskan, uti dessa särskilda delar . . ., torde mindre vara författarens fel än omständigheternas; ty att bygga utan nödigt byggnadsämne, försätter oss uti en belägenhet att bygga som man kan och icke som man vill.»

²¹ Sven Lagerbring, Skrifter och brev 131. Att Lagerbring emellertid satte värde på Voltaires skrifter kan man sluta dels av att han ej sällan citeras med gillande och dels av en omständighet som den, att när hans gode vän Gjörwell en gång ville bereda honom en glad överraskning, skänkte han honom en upplaga av Voltaires skrifter. (Lagerbring till Gjörwell 1777 2/2 i Skrifter och brev 13.)

²² Sven Lagerbring, Skrifter och brev 130.

Bäst kommer, förfaller det, den nya metoden till sin rätt i forntidshistorien, där den författnings- och kulturhistoriska delen omfattar ungefär 250 sidor, dvs. bortåt hälften av hela framställningen. Med sin redogörelse för de gamla nordbornas hus, husgeråd, försörjning, klädsel, nöjen, bröllops- och gravskick, för deras andliga odling och religiösa föreställningar hör detta avsnitt till det nöjsammaste att läsa i hela verket.

Där framträder ej heller så klart svårigheterna med den nya framställningsmetoden, eftersom de skildrade tiderna är för avlägsna och för litet belysta av källmaterial för att en läsare skall kunna fordra inblick i det stora inre sammanhanget mellan allt som sker och skildras.

Problemet med den nya metoden att indela källmaterial och framställning efter fack – vad som rör åkerbruk för sig, vad som rör konst för sig etc. i särskilda kapitel – består ju i att därvid de olika enheterna lätt råkar bli isolerade från varandra och – ännu värre – från helheten, varigenom det stora inre sammanhanget i utvecklingen kommer i skymundan eller mer eller mindre förloras ur sikte. Inte ens Voltaire undgick den faran. Som Fueter framhåller,²³ frågade han sig aldrig, om inte en och samma anda inspirerade Versaillesträdgårdens arkitektur, de klassiska tragedierna och solkonungens regeringssystem, vilket av allt att döma var fallet.

Det mest lyckade försöket till en rundmålning, till en helhetsbild av Sverige i en viss tidssituation, som Lagerbring gjorde. återfinner man enligt min mening i första delen av Sammandraget. Rundmålningen där av det samtida Sverige torde ha ett visst värde än i denna dag.

Den svenske hävdtecknare under 1700-talet, som måhända mest konsekvent tillämpade de nya fruktbara idéerna, var Jonas Hallenberg, framför allt i Nya allmänna historien ifrån början av 16:de århundradet (3 bd 1782–85). Liksom alla andra i

²³ FUETER, a.a. 349 f.

denna studie nämnda svenska historieverk utom Celsius d.y.:s skrifter och Lagerbrings Sammandrag är Hallenbergs arbete tyvärr ofullbordat. Det franska inflytandet hos honom var stort men mera indirekt – det förmedlades som Nils Ahnlund framhållit,²⁴ av Voltaires lärjunge skotten William Robertson.

2

Nästan samtidigt med den ovan skildrade utvecklingen inträffade en annan som var minst lika betydelsefull, nämligen på den historiska källkritikens område. 1600-talets historiskt-metodologiska arbeten sysslade gärna med det historiska *studiets* metoder och ändamål och hade i allmänhet inget djupare intresse för källkritiska problem. Inemot århundradets slut och i början på 1700-talet blir det annorlunda. Historiker framträder, som gör historieskrivningens själva byggnadsmaterial källorna till föremål för systematiska och ej sällan värdefulla undersökningar.

En av de viktigare orsakerna härtill är tvivelsutan att söka i den inledningsvis nämnda företeelse, som går under namnet skepticismen (eller pyrrhonismen) och är befryndad med upplysningsrörelsen. Det blev på modet att dra allt eller nästan allt i tvivelsmål. Inom historiografien var det givetvis mot källorna, som tvivlet vände sig, främst kanske mot källorna till medeltidens historia.

Ett av skepticisomens huvudarbeten är Pierre Bayles *Dictionnaire historique et critique*, som började utges i Rotterdam 1695. Av betydelse i sammanhanget är även hans *Critique générale de l'histoire du Calvinisme du Père Maimbourg* 1682. Bayle och hans meningsfränder gick ofta till överdrift i sina tvivel. Men hans och de andra skeptikernas förkastelsedomar över historiska källor gav ofta upphov till viktiga källkritiska undersökningar, bl.a. av lärda jesuitpatrar. Benediktinaren Mabilions epokgörande *De re diplomatica libri VI* (1681) var

²⁴ NILS AHNLUND, *Historieskrivaren Jonas Hallenberg* 3 f.

exempelvis direkt föranlett av ett pyrrhonistiskt angrepp på hans klostrets S:t-Germain-des Prés privilegier.

Tvivlet satte historiskt-kritiska problem under debatt. Delvis hand i hand med och delvis i reaktion mot skepticismen är det som en mera vetenskapligt inriktad och präglad historieskrivning börjar växa fram.¹ Att så skedde hade naturligt nog också samband med framstegen inom övriga vetenskaper, främst då naturvetenskapen.

Som förut nämnts hävdade Stavenow att Lagerbring formulerat »de verkliga och bestående grundprinciperna för den historiska forskningen överhuvud».² Utan tvivel ligger det en hel del sanning i detta påstående. Men när Stavenow menar, att Lagerbring huvudsakligen genom egen reflexion, »i överensstämmelse med sin kritiskt anlagda begåvning», nått fram till detta resultat, är det inte möjligt att helt hålla med honom. Visst var Lagerbring av naturen kritiskt lagd, men hans – likaväl som exempelvis Voltaires – kritiska begåvning stimulerades och utvecklades av faktorer, som fanns utom honom, bl.a. i själva tidsandan med dess allmänt kritiska inställning till det icke-rationella.

En sådan faktor var den nämnde Pierre Bayle. I Lunds universitets historia påpekade Martin Weibull på sin tid,³ att liksom Holberg har Lagerbring haft sin skola hos Bayle. Att så var förhållandet är tämligen uppenbart.

Före Diderots och d'Alemberts stora encyklopedi existerade det åtskilliga uppslagsverk, om vilka Voltaire en gång fällde det generella omdömet, att de var oändliga lögnhistorier.⁴ Det gör mig ont, att detta omdöme lär vara sant, konstaterar Lagerbring i *Historia Literaria*.⁵ Ett uppslagsverk utgjorde emellertid ett undantag för regeln, nämligen Bayles. Detta betecknar han som det ackurataste av alla. Visserligen har också Bayle, som han

¹ Se härom bl.a. E. BERNHEIM, a.a. 223 ff.

² STAVENOW, a.a. 9.

³ I (1868) 227.

⁴ Lagerbring citerar: *Œuvres T. VI*, p. 262.

kallar den mycket skarpsynte (*oculatissimus*),⁶ stundom farit vilse men han har en stor förtjänst: »Man kan se vad som be dragit honom genom det, att han noga anför vid var och en märklighet, av vad auktor han densamma hämtat.»⁷ Kravet på full dokumentation har alltså den lundensiske hävdatecknaren gemensamt med Bayle. Liksom denne är han också av »den oförgrifliga tron, att var omständighet borde punktvis bevisas, och att inga överflödiga vittnesbörd borde inmängas, utan när den auktor, vars utsaga är den tillförlitligaste, blivit nämnd, kunde man spara de andra», en åsikt som exempelvis Dalin inte delade: här och var i sin rikshistoria har denne långa räckor av källhänvisningar, som helt enkelt är övertagna från andra historiker.⁸

⁶ S. 21.

⁷ I avhandl. *exhibens cautelas de prudenter instituenda historia*, § 10.

⁷ Lagerbring har använt editionen av 1740, 4 bd i folio, som enligt honom är den bästa. *Historia Literaria* 21 f.

⁸ Härvidlag liknade Dalin åtskilliga andra historieskrivare från upplysningstiden. Jfr Dalin, om sitt arbetssätt, i *S.R.H. I Företal*: »Sakerne äro tagne ur de äldsta och menlösaste källor; men på det Läsarens eftersökande måtte lättas, har jag nästan hellre beropat mig på nyare Auctorer, som ej allena innefatta, efterfölja och styrka de gamle . . . utan ock äro i vår tid för var och en gerna närmare till hands.»

Som ett, bland många, exempel på citatlån hos Dalin kan anföras:

Till stöd för sin berättelse om Björn Järnsidas och hans kumpaners härjningar i Frankrike återopar Dalin *S.R.H. I* 500:

Radulph. de Diceto in *Abbrev. Chron. int. Script. H. Angl.* p. 450. &c. & Wilh. Gemmeticens. *Hist. Norm. L. 1. c. 5. p. 218. cfr. c. 1. p. 216. &c. 9. p. 220.*

Till stöd för samma berättelse återopar Jacob Wilde i andra delen av *Puffendorfuppl.* 301 f.:

Radulphus de Diceto in *abbreviatt. Chronici. inter Scriptt. H. Angl.* p. 450, 451, *Wilhelmus Gemmeticensis H. Norm. L. 1. c. p. 218. Conf. c. 1. p. 216. &c. 9 p. 220.*

Det längsta citatlånet jag kunnat hitta hos Dalin har han skattat Örnhjelms kyrkohistoria på (Dalin, *S.R.H. I* 449, Örnhjelms kyrkohistoria s. 7). Redan samtiden observerade Dalins citatmetod: i Gjørwells *Nya lärda tidningar* 1774, s. 94

I Bayles anda är det av allt att döma som Lagerbring i ett brev till Gjörwell 1772⁹ liknar den svenska historien vid ett Augiasstall eller som han i företalet till andra delen av sin rikshistoria gör följande kommentar till, närmast, Dalins källbehandling och citatsätt: »I allmänhet bör man bruka den varsamhet vid citationer av nyare skrifter, att man förnämligast anser skälen och grunderna av deras uppgifter. Ty det är ej nog, att en annan ny författare sagt det tillförne, som intet är i stånd att veta mer därutav än den senare, så framt han ej haft något äldre dokument att följa. I synnerhet bör man taga sig tillvara, att man intet antager en äldres gissning för en otvivelaktig sanning.»

Ett av indicierna på att Bayle spelat en ej betydelslös roll för Lagerbrings utveckling som kritiker är, att bland de många utländska författare – mest franska –, vars åsikter han i något sammanhang anför, framträder särskilt Bayle, speciellt i Lagerbrings tidigare produktion.

Liksom exempelvis Daniel och Voltaire, vilka också åtminstone i någon utsträckning torde ha tagit intryck av Bayle, kunde Lagerbring emellertid inte slå sig till ro med en hyperkritisk, och därför negativ, inställning till källorna à la Bayle, utan med sitt rörliga ingenium skapade han sig, efter de impulser utifrån som han fått och fick, ett eget källkritiskt system av sådan effektivitet, att det satte honom på spåren dokumentförfalskningar som den av den s.k. Agapeti bulla eller som de, vilka ärkebiskoparna av Hamburg-Bremen synes ha betjänat sig av för att hävda sin rätt till kyrklig överhöghet i Norden.¹⁰

I hans källkritiska system synes därvid ha ingått en sakkritik

anmärkes bl.a.: Vår von Dalins verk är fullt av citationer, men dessa äro icke alltid av honom själv uppletade, mindre granskade. Han tager åtskilligt på god tro.

⁹ Lagerbring till Gjörwell 1772 9/7 i Samlingar till Skånes historia etc., utg. genom M. Weibull III (1875), 9.

¹⁰ Lagerbring, Svea Rikes Historia I, 182 och 504 f.

liknande den, som enligt Fueter utmärkte Voltaire såsom historieskrivare.¹¹ I enlighet därmed hävdas det så tidigt som 1745 i en under Lagerbring ventilerad avhandling: *Scientia factorum constituit historiam*.¹² I en annan dissertation under honom från 1751, om Jordanes tillförlitlighet som historisk källa, betonas, att *sådant är vårt tilltro som överensstämmer med sakens natur*.

För Lagerbrings utveckling som källkritiker har också en annan fransk historiker haft betydelse, nämligen jesuiten Gabriel Daniel, som ju även Dalin väl kände till. Främst är det det metodologiska företalet till hans *Histoire de France* (3 bd, 1713), som Lagerbring uppskattar. Daniel var en av de många lärda jesuiter, som medverkat till framstegen inom den metodiskt-kritiska historieskrivningen. Han anförde noga sina källor, värderade urkunder av olika slag högt och strök bort de fingeerade orationerna ur framställningen, de som historieskrivningen rört sig med som retoriska prydnader alltsedan antiken, och som ännu figurerar i Celsius d.y.:s Gustaf I:s och Erik XIV:s historia. Voltaire har mer än en av sina kritiska principer från Daniels nämnda *Préface*.¹³ Det förefaller, som om också Dalin tagit intryck av den franske jesuiten, t.ex. då han – om än ej

¹¹ FUETER, a.a. 360.

¹² De vero etymo Sveciae, 2. Som exempel på lagerbringsk sakkritik torde man kunna anföra vad han skriver om vissa urkunder som utgick från ärkestiftet Hamburg-Bremen: »Ludovici Pii brev om Hamburgska ärkebiskopsdömetts inrättande är daterat Achen Id. Mai 834. Holsteinska hovpredikanten Philip Cäsar har år 1642 låtit trycka detta kejsrerliga förordnande. Och ehuru väl jag intet ärnar inlåta mig uti någon tvist om riktigheten av detta dokument, borde jag dock kunna med all trygghet påstå, att det aldrig kunnat komma sådant från kejsrerliga kansliet, som det nu finnes. Här säges nämligen, att evangelii ljus var redan uppgånget, icke allenast i Danmark, Sverige och Norge, utan ock uti Terra Gronlandon, Hallingalandon, Islandon och Scridevindon. Den måste vara litet förfaren, som kan inbilla sig, att Island och Grönland varit redan bekante, då Ansgar kom till Sverige. Gregarii IV bekräftelse på kejsarens förordnande uppräknar samma länder, och förtjänar således samma anmärkning. Flera påminnelser förbigås.»

¹³ FUETER, a.a. 144 f.

med större framgång – söker undvika gissningar, då han ibland brukar otryckta urkunder, t.ex. vid skildringen av Vasatidens historia, och då han är försiktig ifråga om fingerade orationer.

Vad Lagerbring beträffar visar en jämförelse mellan hans avhandling »*exhibens cautelas de prudenter instituenda Historia*» och Daniels *Préface* vilken roll den senare spelat för honom:

Daniel, *Préface*.

(1742 års uppl.)

S. X: C'est contre les Mémoires qui racontent les Guerres civiles, que l'Historien qui s'en sert, doit principalement se précautionner. C'est dans ces sortes de Mémoires, ou la partialité & l'animosité régènt le plus.

S. XXX: Ce n'est point une vaine ostentation . . . , que de citer à la marge d'une Histoire beaucoup d'Auteurs, pour marquer aux Lecteurs les sources d'où l'on a tiré les choses qu'on leur raconte. Je regarde au contraire comme une obligation indispensable pour l'Historien de le faire.

S. XXXIV: Quand il s'agit de construire un grand édifice, ce n'est pas assez d'en avoir les matériaux, il faut savoir les mettre en œuvre, & en faire le choix. Avec les plus belles pierres & les bois les mieux choisis, un Architecte malhabile fait un bâtiment de fort mauvais goût.

S. XLI-XLII: Le moyen général de réussir (förf. en historia) est de se proposer de bons modèles. Nous en avons dans l'Anquité, & nous n'en manquons pas dans notre Siècle, ou quelques Ecrivains ont traité certains points d'Histoire avec beaucoup d'habilité. Parmi les anciens Historiens

Lagerbring, diss. grad. exhibens cautelas etc.

S. 17: Corrumpunt ejusmodi maculae (av partiskhet) inprimis Commentarios per bella Civilia compositos, quando animi factionibus & odiis aguntur praecipites.

S. 8: Sic explicata Definitione Historiae, ipsa officia Historici proprius consideranda veniunt. Cum veritis inprimis studiosus esse debeat, nihil sine Fundamento vel Testimonio affirmandum est.

S. 4: Sane Diaria vel Ephemerides, Chronologia & quae sunt aliae narrationes, non magis Historiam constituunt, quam Ligna, Trabes, Lapides & alia id genus Domum contificiunt. Architecto opus est, ut Domus fiat, & Historico, ut ex illis nascatur Historia.

S. 23: Ita haec potissimum subsidia quaerenda quae consuetudo & Boni Scriptores suppeditant. Atque in hoc momento aut fallor multum, aut recentiores Galli reliquis omnibus palmam dubiam faciunt . . . In latinis scriptoribus Caesar, Livius, Salustius & Tacitus laudari solent.

Latins on propose d'ordinaire Tite-Live, Jules César, Corneille-Tacite & Saluste.

S. LII–LIII: Il ne me reste à parler que de certains ornements dont on a coûtume de l'embellir. Les principaux sont les Haranques, les Sentences & les Portraits, c'est-à-dire les caractères de ceux qui y paroissent avec plus de distinction.

Touchant les Haranques, je pense, & je ne suis pas le premier à le penser, qu'elles ne sont pas trop bien placées dans une Histoire . . . Je say que Tite-Live & quelques autres anciens Historiens en ont donné l'exemple; mais je n'en suis pas plus porté à approuver cet usage. Ma raison est, qu'il est contraire à une qualité essentielle de l'Histoire, je veux dire à la vérité: car certainement la plupart de ses Haranques sont feintes & une production toute pure de l'esprit de l'Historien.

On peut donc . . . ne pas suivre l'exemple de quelques anciens Historiens . . . Cicéron paroît avoir été de ce sentiment en parlant des Haranques que Thucydide a insérées dans son Histoire. »Je les estime fort», dit-il, »& quand je le voudrois, je ne pourrois pas en faire de si belles; mais quand je le pourrois, je ne le voudrois pas.

Det finns andra överensstämmelser mellan Lagerbring och Daniel än de som framgår av parallellställena ovan, exempelvis att historieskrivaren inte skall låta sig förvillas av patriotiska känslor; att han bör så långt det är möjligt hålla sig till med hänförelserna samtida källor, såsom i allmänhet trovärdigare än senare framställningar, såvida dessa inte bygger på relevanta

S. 24: Ad stylum vel ad methodum referri possunt orationes & Characteres. Illis pleni sunt Historicorum antiquorum Annales. Qvi etiam vel ideo vituperandi, qvod nunquam vel raro sunt habiti, sed pro Scriptorum lubitu ficti & Personis accomodati.

Ciceronis judicium de Thucydidis orationibus offendimus in libro de Claris orationibus, Orationes, inquit, quas interposuit, laudare soleo, sed imitari neque possim si velim, neque velim si possim.

dokument, som ej varit tillgängliga för den samtida krönikören; att han bör anlita urkunder, där sådana är för handen, men dock ha ögonen öppna för förfalskningar (Bayle citeras av Lagerbring i sammanhanget).

Att Lagerbring känt till och utnyttjat Daniels företal till sin *Histoire de France* är ställt utom varje tvivel – han citerar honom f.ö. då och då. Hur mycket den franske historieskrivaren verkligen betytt för hans utveckling är däremot inte så gott att säga. Samma år, 1763, som den här behandlade avhandlingen ventilerades, framlades under hans presidium en annan, nämligen *De fide historica monumentorum islandicorum*, med J. A. Stechau som respondent. Båda dessa dissertationer synes ha samband med Lagerbrings just påbörjade arbete på sin rikshistoria. I den ena av avhandlingarna diskuterar han komposition, stil o.d. för ett större historieverk, i den andra granskar han källorna till Sveriges forntid, den som han skildrar i den i början på 1767 färdigskrivna och 1769 utgivna första delen av *Svea Rikes Historia*. Lagerbring är vid de båda dissertationernas tillkomst 56 år gammal, och att han först nu skulle ha kommit underfund med de historieskrivningens grunder, som han berör, är givetvis uteslutet. Han har självfallet känt till dem sedan länge, liksom han också sedan länge varit bekant med Bayles och Daniels arbeten. Vad som sker 1763 är, förefaller det, att han rekapitulerar och aktualiserar sina insikter i ämnet, sammanfattar dem och därvid indirekt redovisar vad och vilka som bidragit till hans utveckling som historiker.¹⁴ I det sammanhanget kommer också Kilian Stobæus d.ä. in.

Det historiska byggnadsmaterial, som Daniel och efter honom Lagerbring talar om, har den senare gett en systematisk fram-

¹⁴ För denna utveckling torde även Lagerbrings utbildning under Nehrman-Ehrenstråle till jurist ha spelat en viss roll. I en avh. om Jordanes' historiska trovärdighet (1751) talar han om en domares plikt att noggrant och objektivt undersöka och pröva vittnenas utsago. Det är ju detta han gör som historisk forskare.

ställning av i avhandlingen »*exhibens cautelas de prudenter instituenda historia*». De är: *Monumenta lapidaria, numismata, diplomata seu acta publica et scriptorum historicorum testimonia*. Härtill lägger han ögonvittnens utsago: *Recentior historia praeter enumerata Fundamenta etiam admittit Viventium Testium auctoritatem et Fidem*.¹⁵

Denna indelning har Lagerbring, med undantag för ögonvittnens utsago, gemensam med Kilian Stobæus d.ä., vars lärjunge han var i sin ungdom. I avhandlingen *De monumentis lapidariis* 1740 uppdelar Stobæus källorna till vad han kallar *historia civilis* just på nyssnämnda sätt.¹⁶ Systematiseringen har emellertid inte honom som upphovsman. Den är hämtad från den tyske »chevaliern» A. F. von Zanthiers – som Stobæus hänvisar till – *Kurze Einleitung zu den vier vornehmsten Quellen der Historie, denen I Geschichtsschreiben, II Steinschriften, III Münzen und IV Urkunden . . . sind*, utgiven 1730. Stobæus har, tyvärr utan att anföra någon motivering, i Zanthiers plan gjort den ändringen, att han placerat *testimonia scriptorum historicorum* sist i raden av källgrupper. Måhända har han velat ordna dessa logiskt efter principen: de minst givande först och de mest flödande sist. Åtminstone för Lagerbring tycks den synpunkten ha haft betydelse. Om den fjärde källgruppen heter det nämligen i avhandlingen *exhibens cautelas etc.*: *Praecipuum tamen Historiae conscribendae Fundamentum constituunt Antiquorum Historicorum Effata, a quibus temere non licet recentiori Historico recedere*.¹⁷

¹⁵ § 6.

¹⁶ S. 2. Den fullständiga titeln är: *Introductionis Compendiarie in Fundamentorum Historiae Civilis, inprimis Patriae, notitiam, Sectio prima de monumentis lapidariis*. 1741 kom *De re numismata*. Därmed slutade serien, som tydligen varit avsedd belysa samtliga angivna källor. I handskriften *Quodlibet historico-philologicum a:o MDCCXXXII compilatum*, Lunds U.B., påbörjad av Stobæus och fortsatt av Lagerbring, finns flera utförliga utdrag, skrivna av Stobæus, ur Zanthiers nedan nämnda arbete.

¹⁷ § IX. Om de olika källgrupperna heter det i avhandl.: 1. Om stenskrifter (*Monumentum Ancyranum* anföres som exempel) § VI: *Inscriptiones in Mar-*

Att kapitlet Zanthier uppmärksammats i denna studie över franskt inflytande på svensk historieskrivning beror på att den tyske adelsmannen synes ha fått uppslaget till sin källindelning – och givetvis inte bara det – från ett på sin tid berömt metodologiskt arbete, som f.ö. fått varmt erkännande t.o.m. i vår tid,¹⁸ den franske abbén och diplomaten Nicolas Lenglet Dufresnoys *Méthode pour étudier l'histoire*, vars första upplaga lämnade trycket 1712. En ny och utökad edition utgavs 1729,¹⁹ året innan Zanthiers *Kurze Einleitung* publicerades och fick en mycket uppskattande recension i *Neuere Zeitungen von Gelehrten Sachen des Jahres 1730* i Leipzig.²⁰

I både Dufresnoys och Zanthiers arbeten presenteras regler för historiska källors behandling, då det gäller urkunder t.ex. med hänvisning till Mabillons *De re diplomatica*. Den insats, som Zanthier härvidlag gjort, torde vara den, att han med tyskt ordningssinne systematiserat källmaterialet, samlat det under huvudrubriker.

Det intressanta i sammanhanget är, att franskt inflytande förefaller ha nått Sverige under 1700-talet inte bara direkt utan även på omvägar, vilket ju i och för sig knappast är att förvåna sig över, så dominerande som den franska kulturen denna tid var i den västerländska världen.

3

Uppfattningen om värdet av historisk kunskap och i samband därmed om den historiska forskningens och historieskrivningens

moribus prisicis perennantes, magnam adferre lucem Historico, certum est. 2. Om mynt § VII: *Nec dubium est, quin multum lucis ex numis nanciscatur Historiae.* 3. Om urkunder § VIII: *Quid praestent Diplomata vel Acta Publica in Historia, neminem fugare potest. 4.* Se ovan!

¹⁸ BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode*, 214 f.

¹⁹ I tom I kap. XIV *Des secours qui servent à l'histoire* s. 217–34 behandlas bl.a. memoarer, brev, fredstraktater, orationer; i kap. 15 dokument, inskriptioner och medaljer; i kap. XVIII *Caractères d'un bon & d'un mauvais Historien*. Det finns motsvarande kapitel hos Zanthier.

²⁰ S. 795.

ändamål och syften har naturligt nog i viss utsträckning skiftat med tider och kulturmiljöer. Forskning för forskningens egen skull, för att tillfredsställa människans instiktiva behov av kunskap, också om det förflutna, och forskning för den nytta – ordet fattat i vidaste bemärkelse – av olika slag som kan följa därav, har alltid funnits i kultursamhället – vad som skiftat under längre tidsperioder är väl mest de språkliga uttrycken för synpunkterna i saken, med nyanser som var tid fattat på sitt sätt.

I vårt land rör sig diskussionen just nu om, huruvida historia skall betraktas som kulturproduktion och/eller som ett medel att skaffa fram »kunskap som direkt påverkar vårt val av handlingsalternativ», m.a.o. en diskussion om vad som i större sammanhang kallas grundforskning och målforskning. Problemställningen är gammal, formuleringarna nya med i viss mån nya innebörder.

Redan i antiken uttalade man sig i saken. En auktoritet som Livius t.ex. förmenar, att historien erbjuder envar exempel att efterfölja och exempel att ta varning av. Samma synpunkt går sedan igen i århundraden, ehuru det språkliga uttrycket för den kan växla.

Under 1700-talet – för att hålla sig till det – betonade man ofta med kraft nyttosynpunkten, vanligen är det den moraliska nyttan man har i sikte. I sitt ovannämnda verk *Méthode pour étudier l'histoire* sammanfattade Lenglet Dufresnoy i århundradets början det mesta – kanske allt – som dittills sagts och då kunde sägas om historiestudiets mening och mål i sitt första kapitel, som handlar om *Fin qu'on doit se proposer l'étude de l'histoire*.

Av nordiska historiker under 1700-talet föreligger uttalanden i ämnet, vilka ansluter sig till de gängse internationella utan att fördenskill helt sakna intresse. Danmarks frejdade historiker Hans Gram definierar historiens begrepp sålunda: *narratio rerum gestarum in orbe memorabilium, quarum memoriam con-*

servari utile est ad bene beateque vivendum.¹ Ludvig Holbergs definition sammanfaller nästan helt med Grams utan att dock någon påverkan från den ene till den andre behöver föreligga: *historia est rerum praeteritarum narratio, eum in finem suscepta, ut earum memoria conservatur, quibus ad bene beateque vivendum instruamur.*² I själva verket överensstämmer Grams definition så gott som ord för ord med den J. G. Vossius gett i sin *Ars historica*, utkommen 1623,³ och Holbergs med den engelske 1600-talshistorikern Degorius Wheares i *Relectiones Hyemalis, de ratione & methodo legendi . . . Historias.*⁴

Vad Sverige beträffar anser som känt Dalin i *Argus*, att betydelsen för en yngling av historiens studium ligger däri, att han lär sig »fatta kärlek för berömliga människors gärningar, dem han ställer till sina speglar, och fattar leda för de elakas».⁵ Botin är inne på samma linje: genom historiska studier inplantas i läsarens hjärta »kärlek för dygden, hat till lasten, vördnad emot Guds försyn: hans förstånd upplyses genom exempel av andras vett, varnas genom efterdömen av andras fåkunnighet».⁶

Den som i 1700-talets Sverige mest utförligt sysslat med historiens och det historiska studiets betydelse torde vara Sven Lagerbring. I avhandlingen *De usu et utilitate historiarum*, som ventilerades under hans presidium 1745, hävdas som odisu-

¹ Definitionen anförd av Chr. Bruun i Ludvig Holberg som lærer i historia (1872), 71.

² Ludvig Holberg, *Synopsis Historiae universalis*, inledningen.

³ S. 16: *Cognitio singularium, quorum memoriam servari utile sit ad bene beateque vivendum.*

⁴ S. 16: *Historia est notitia & explicatio rerum singularium, eo fine suscepta, ut earum memoria conservatur . . . quibus ad bene beateque vivendum instruamur.*

⁵ *Argus* II 5. I Svea Rikes Historia I, dedikationen till Fredrik I, är synpunkten något vidgad: I en rikshistoria kan »den ena tiden i varjehanda mål jämföras med den andra, Rikets till- och avtagande, svagheter och krafter skärskådas, Folkeslaget känna igen sig självt och Store Mäns Efterdömen läggas för ungdomens ögon».

⁶ Botin, *Anmärkingar vid herr . . . Olof von Dalins Svea Rikes Historia*, Sthlm 1771, inledningen.

tabel den meningen, att i historiens studium är »voluptas cum utilitate & utilitas cum voluptate conjuncta». ⁷ Enligt författaren kan på detta studium tillämpas Horatius bevingade ord: Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

Den franske skalden Boileau var den som i främsta rummet för sin samtid aktualiserat Horatius. År 1674 utgav han som bekant sin berömda fria bearbetning av Horatius *Ars poetica* och lade därmed grunden till den franska klassiciteten. Boileaus olika verk, inte minst *l'Art poétique*, var högt skattade inom svenska kulturkretsar på 1700-talet – en översättning av *l'Art poétique* utkom 1721, året efter följt av *Skaldeskrifter*, båda traderade av J. von Düben.

Dalin hade som motto i första numret av *Argus* just de citerade bevingade orden av den romerske skalden. När Lagerbring i avhandlingen *De usu et utilitate historiarum* tillämpar dem på historiens studium, knyter han an till sin samtids dominerande andliga strömningar, vilkas innehåll ju kan sägas ligga innefattade i *utile-dulci*-begreppet. Hans historieuppfattning är alltså så långt i pakt med tiden.

Naturligtvis kände Lagerbring till *Argus*, men han behöver fördenskull inte ha lånat Horatiuscitatet därifrån. Om han var förtrogen med Horatius' diktning är ovisst, men i varje fall var han väl förtrogen med Boileaus. Under sina sex Stockholmsår från 1736 var han också litterärt verksam – förmodligen mera tillfälligt – och bl.a. en satirisk komedi av honom, från maj 1739, vars titel tyvärr gått förlorad, uppvisar tydliga spår av påverkan från Boileau. Liksom denne med häftig ironi angriper det lättfärdiga livet i den franska huvudstaden:

Et quel homme si froid ne serait plein de bile
A l'aspect odieux des Mœurs de cette Ville?⁸

⁷ *De usu etc.* s. 1.

⁸ *Cœuvres de Boileau-Despréaux Texte de 1701 avec notice, notes et variantes* par Alphonse Pauly, Paris 1894: första satiren 34.

så går Lagerbring till angrepp – naturligtvis inte med samma elegans men med likartad vrede – mot det enligt hans mening sedeslösa societetslivet i den svenska huvudstaden, där det älskas »nog så friskt som trots uti Paris». En representant för sedefördärvet låter han föraktfullt utbreda sig om ett uppdiktat ord, som pöbeln kallar dygd:

det ordet kan få rum bland pack på bondebygd
 men ej i Stockholms stad bland folk som vet att leva.

Ett tema som detta i Boileaus fjärde satir:

... Car, puisqu'il faut le dire,
 souvent de tous nos maux la raison est le pire.
 C'est elle qui farouche, au milieu des plaisirs,
 D'un remords importun vient brider nos désirs,
 C'est un Pédant qu'on a son cesse à ses oreilles,
 qui toujours nous gourmande, et, loin de nous toucher,
 souvent comme Joly, perd son temps à prêcher.

går igen i en för komedin anpassad form hos Lagerbring, som låter en nöjets träl förkunna:

ett torrt förnuft oss kväljer dag för dag,
 nu plågar oss med dygd, nu plågar oss med lag . . .

Grundtanken är densamma hos de båda skalderna: de flesta människor handlar besinningslöst efter den regel, som Boileau formulerar så: *le plus fou souvent est le plus satisfait*.

Kanhända har även Boileaus femte satir, *Sur la véritable noblesse*, som angriper den unge libertinen-adelsmannen, han som i nöjesvirveln glömt det ärorika namnets förpliktelser, spelat en roll för Lagerbrings här nämnda komedi.

Den lundensiske forskaren var av allt att döma inget stort skaldeämne, men kanhända har han känt sig stimulerad till vitter produktion av ord som dessa i första satiren (von Dübens översättning):

Vem gitter tåla dem (sederna i Paris)? Vem skall att lasta slikt ej utan Phebi tack få lust till rim och dikt?
 Nej, nej, att kväda väl om all den onda brassen
 man ej behöver högst uppkлива på Parnassen,
 i drömmar grunda ut en mödsam skaldeskriфт;
 nej vreden är så god som all Apollos drift.

Lagerbrings poetiska ungdomssynder hör till synes inte till det här behandlade ämnet – men bara till synes, ty det torde förhålla sig så, att den satiriskt moraliserande hållningen i hans Svea Rikes Historia och i annat som han skrivit, skulpterats ut under hans Stockholmsår under påverkan av just Boileaus poetiska verk.

»Utan att vara katolik är jag i många mål av samma religion som Boileau, efter vars grundsatser det heter 'J'appelle un chat un chat et Rollet un fripon'» skrev Lagerbring en gång 1748.⁹ Orden är mycket betydelsefulla för att förstå honom, inte minst då det gäller hans Svea Rikes Historia. Boileaus bevingade och ofta citerade ord – de går igen i olika utformningar hos Lagerbring – kunde av allt att döma stå som motto över hans magnum opus, ja över hela hans produktion. I själva verket är ju orden en poetisk omskrivning av logikens första lag, identitetslagen, och översatta till historiskt språk lyder de: sanning är historiens liv, en princip, som Lagerbring mer än en gång bekänt sig till. Han var angelägen kalla var sak för vad den var, lögn för lögn och sanning för sanning, hur obekvämt detta – t.ex. för den svenska adeln – än kunde vara. En annan sak är givetvis, att han därvid tog miste ibland, och att hans omdömen stundom var för tids- och i viss utsträckning för propagandabundna – han var rojalist – för att kunna gälla i senare tider.

Uppvisar Lagerbrings moraliskt-satiriska ton i historieverken en viss frändskap med Boileaus i hans tolv satirer, så uppvisar hans världsåskådning, sådan den framträder i avhandlingarna

⁹ Samling av åtskilliga handlingar, som förmodligen kunna giva ljus i svenska historien I 6.

och framför allt i Svea Rikes Historia, en viss frändskap med en annan fransmans, nämligen med Jacques-Benigne Bossuets i hans på sin tid högt prisade och mycket lästa *Discours sur l'histoire universelle*, tryckt första gången 1681 och därefter utgiven i ständigt nya upplagor. Bossuet har en fast tro på försynen som länkare av historiens gång och folkens öden. Bakom allt som sker ligger försynens frälsningsplan för mänskligheten.

I Sverige hade Bossuet en beundrare och meningsfrände i Andreas Rydelius, under vilken Lagerbring i sin ungdom studerat filosofi och som var av samma uppfattning om det historiska studiets uppgift som Lagerbring senare. Rydelius uppfattar historien alldeles i Bossuets anda och betecknar, såsom Martin Lamm påpekat,¹⁰ hans verk som ett föredöme för andra historier.

Till Bossuets *l'histoire universelle* hänvisas här och var i avhandlingslitteraturen under Lagerbring. I en gradualdissertation med honom som preses »Hypomnemata historica in Jac. B. Bossveti hist. variat. eccles. prot. afferens» 1757 gör författaren kommentarer till den franske biskopens *Histoire des variations des églises protestantes*, varvid bl.a. i första paragrafen beundrande ord fälles om Bossuet – »magnam per omnem orbem eruditum famam adeptus est vir» – och hans »immortalia opera». Som odödliga verk av honom betecknas, efter vitsord av Voltaire, vars *Siècle de Louis XIV* citeras (»T. 2. p. 375»), dels hans berömda *Oraisons funèbres*, dels just *l'histoire universelle*.

Lagerbrings religiösa världsuppfattning kommer till synes redan i hans installationsföreläsning 1743 *De praesidio religionis*

¹⁰ Olof Dalin (1908) 428. Lamm har funnit följande uttalande av Rydelius, vilket belyser hans historieuppfattning: Jag har sagt, att man besynnerligen bör söka tre ändamål med historiens läsande: först därigenom att bli klok och försiktig i allehanda världsliga handlingar; sedan att bli genom äldre efterdömen uppväckt till dygd, och sist att märka Guds försyn och förunderliga styrelse. Dy är en sådan historia mest att rosa, som bäst träffar alla dessa ändamål. Som exempel på en dylik historia nämner han Bossuets »sköna discours».

ex historia petendo¹¹ men framför allt i gradualdissertationen *Speculum providentiae divinae in historia patriae* ostendens år 1748. Enligt densamma är historien en uppenbarelse av Guds vilja. Ett bevis för riktigheten av denna uppfattning finner författaren i Sveriges historia omkring 1520. Påvekyrkan var vid denna tid fastare än någonsin rotad i den svenska jorden. Vidskepelse och okunnighet utgjorde dess grundval, godshunger och tygellöst maktbegär dess drivfjädrar. Genom försynens skickelse blev det emellertid så, att i och med att påvekyrkans tyranni under Gustav Trolles ledning slog över i det måttlösa, förbereddes en helt ny ordning. Olaus Petri lära, som förkunnades i det rätta ögonblicket, hade emellertid aldrig slagit igenom, om icke försynen så skickat det, att materiella fördelar för land och kung varit förbundna med en reformation. Ehuru det inte kan råda något tvivel om att Gustav Vasas fromhet var äkta och inte spelad, är det ändå så, att omsorgen om hans egen och landets materiella välfärd varit en stor drivkraft till reformationsverket. Medan staten var utfattig, ägde kyrkan ofantliga rikedomar, vilka den förra genom en reformation skulle bli herre över. Ett hinder för Sveriges lycka hade emellertid sedan länge varit aristokraterna. I deras åtrå efter makten och den gudlösa avunden mellan dem inbördes, vilken gjorde, att de hellre än att böja sig under en svensk mans herravälde underkastade sig utländskt tyranni, ligger skulden till Sveriges alla olyckor under Kalmarunionen. Stockholms blodbad stäckte dock de stolta herrarnas välde, de som var kvar bekände sig i allmänhet till Gustav Vasa för att säkra liv och gods. Unionspartiet sprängdes. Genom försynens skickelse fördrevs i Danmark Kristiern II, och den nya svenska staten fick på så sätt tillfälle att konsolidera sig.

På Lagerbrings religiösa världsåskådning och den moraliska och uppfostrande tendensen i hans historieskrivning – historia

¹¹ Konceptet till denna föreläsning i Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby. Ett tryck ingår i Program, Lunds univ., L.U.B.

est fidelis & scientifica rerum gestarum narratio, ut delectet lectorem melioremque reddat, som han säger i avhandlingen exhibens cautelas etc.¹² – ges klara belägg i hans rikshistoria. Några exempel därpå kan det vara lämpligt att här anföra.

Konung Gylfe med sitt grubbel över tillvarons gåtor – liksom Botins skildring av Birger Jarl erinrar Lagerbrings av Gylfe i viss utsträckning om 1700-talets härskarideal filosofen – är enligt Lagerbring värd långt större högaktning »än många så kallade tänkande i vår tid, som varken fråga efter källan till det goda eller onda, och anse världen såsom uppkommen av sig själv, då icke en gång den uslaste bondkoja eller föraktligaste sophög kan uppkomma av sig själv».¹³ Detta är inte hans enda hugg mot den religiösa skepticismen. »Så mistroende och otroende, som vår tid är, inbillar man sig likväl att hava förnuft, och den måste ofelbart hava fått mycket mindre än en systerlott därav, som tror, att han begriper allt vad som även nu händer», förklarar han en gång.¹⁴ Han förmenar också, »att man kan utan all vidskepelse vara övertygad, att den högste guden intet som blott åskådare tager del uti människornas gärningar».¹⁵ Av intresse i sammanhanget är även broschyren »Om kristna religionens sanning och trovärdighet. Av en svensk adelsman», tryckt 1778. Adelsmannen är Lagerbring. Skriften utgör en upplysningsmans angrepp på otron. Författaren vill visa, att tron på Guds existens, på hans skapelse av världen och människorna och på själens odödlighet är i enlighet med förnuftet, honnörordet och ledfyren i broschyren. Guds treenighet och återlösningensverket är visserligen ofattbara för förnuftet men knappast i direkt strid med det. Dock svävar författaren något på målet ifråga om treenigheten. Huvudsaken är tydligen, att man tror på Gud. Anmärkningsvärt är, att Satan och helvetet ingenstades

¹² S. 2.

¹³ Svea Rikes Historia I 52.

¹⁴ Svea Rikes Historia I 509. Jfr 499, 507.

¹⁵ Svea Rikes Historia I 293.

nämnes i framställningen: det onda i världen härrör antingen från naturen – t.ex. i form av naturkatastrofer – eller från människorna själva, utan att Djävulen på något ställe anges som inspirationskälla.

Bossuets *Discours sur l'histoire universelle* har blivit kallad en predikan med historisk text.¹⁶ Hans tro på den gudomliga försynens ledning av historiens gång har åtminstone delvis skymt hans blick för historiska orsakssammanhang. Med Lagerbring är detta alldeles inte fallet. Anledningen härtill är nog väsentligen den, att försynens ingrepp i historien för honom äger rum i och genom orsaker, som har sina därav betingade följder. Få av samtidens historieskrivare torde ha haft en skarpare blick än han för just historiska kausalsammanhang. Hans framställning av händelserna omkring 1520 i ovan refererade avhandling visar ju tydliga prov på realistisk historieuppfattning.

4

Mest iögonfallande måhända gör sig det franska inflytandet på frihetstidens historieskrivning gällande i fråga om framställningssätt och stil. Såsom framför allt Warburg och Lamm påvisat, har Charles Rollin med sin *Histoire ancienne* spelat en avgörande roll för Dalin vid utformningen av hans *Svea Rikes Historia*, tämligen rikt försedd med moraliseringar, mer eller mindre à la Rollin, som den är. Dalin sammanträffade med den franske historikern under sitt besök i Paris 1739–40 och blev då en beundrare av honom även som personlighet. »Besynnerligen M. Rollin kommer mig att lämna Paris med saknad» meddelar han i ett brev hem. Rollins stil var lättillgänglig, populärt hållen som den var, och detsamma kan sägas om Dalins.

I företalet till sin rikshistoria, första delen, diskuterar Dalin bl.a. stil, och hans ståndpunkt därvidlag är, att »ingentig i värl-

¹⁶ FUETER, a.a. 289.

den är behagligt utom den otvungna naturen, som i själva konsten bör regera». Tydligen räknade han, som man i allmänhet gjorde den tiden och f.ö. ännu in i vårt århundrade, historieskrivningen mer eller mindre till de sköna konsterna. I varje fall tillämpade han i sitt verk den deklarerade principen med stor framgång, vilket i hög grad bidrog till den uppskattning, som kom hans arbete till del från den bildade publikens sida.

Året innan Dalins historia utkom med sin första del, vilket skedde 1747, hade Olof Celsius d.y. publicerat del I av sin Gustaf den förstes historia. Andra delen lämnade trycket 1753. I mitten av 1770-talet utkom hans Erik XIV:s historia. Celsius verk var populärt hållna som Dalins, med inlagda tal à la Thukydidens och Livius, alltså värtalighetsprov, som han själv svarvat ihop – visserligen med visst källunderlag – men som samtiden i allmänhet tog för autentiska. Som förebild för sin framställning synes han ha haft de franska panegyrikerna, främst abbé René-Aubert de Vertots *Histoire des révolutions de Suède*. I företalet till Gustaf den förstes historia prisar han ivrigt den franske abbén för hans »smakliga historia»: Man bör göra denne auktor, heter det, »den heder och bekänna, att hans skrivart är ogement behaglig» och långt tillförlitligare, än man kunnat vänta av en utlänning. I ett brev från Vertot till le comte D'avaux, vilket Celsius återger, uttalar den förre en önskan att, om hans hälsa tillåte det, även i fortsättningen få syssla med Sveriges historia. Så blev det nu inte, och Celsius finner det vara stor skada, att »denna skickliga penna» av sin ohälsa hade hindrats i sitt lovvärda uppsåt.

I inledningen till sina Anmärkningar rörande Dalins Svea Rikes Historia deklarerar Botin sin syn på stilfrågan. Historie-skrivaren bör, menar han, »hava den gåvan att göra sina berättelser klara, övertygande och intagande: äntligen bör han hava en angenäm stil, som icke mindre roar inbillningen genom livlighet i uttryck och målningar, än giver eftertanken föda genom förnuftiga och sparsamma reflexioner». Dessa synpunkter

på historisk stil låg honom tydligen varmt om hjärtat, ty till dem återkommer han längre fram i framställningen: en *historicus* »bör hava ett vackert skrivsätt, för att göra dygden älsklig, lasten förhatlig genom förnuftiga omdömen». Han bör också pryda sitt arbete »med livliga och rörande målningar, som äro grundade på förnuft, sanning och billighet». Dessa estetiskt-moraliska egenskaper utmärkte just den s.k. galanta historieskrivningen i Frankrike, och det är tydligen där han har sina mönster. Liksom Dalins historia rönte Botins den hedern att bli översatt till tyska. Betecknande är, att en tysk kritiker karakteriserade hans *Utkast* som en roman, visserligen närmast med anledning av att det saknade källhänvisningar. En annan tysk recensent såg i Botin ingenting mindre än en svensk *Velly*,¹ och utan tvivel ligger det en hel del i den karakteristiken, som även avsåg själva uppläggningsen av arbetet.

I sin förut nämnda avhandling »*exhibens cautelas de prudenter instituenda historia*» 1763 tar Lagerbring också upp till diskussion frågan om den rätta historiska stilen.² Han instämmer i vad »*Clericus*» (Jean Le Clerc) yttrat i ämnet: à l'égard du stile, les seules qualités, qv'il doit avoir, c'est d'être pur, clair & aussi court, qv'il est possible, sans devenir obscure.³ I föreläsalet till sin *Histoire de France* är Daniel av samma åsikt om stilen som Le Clerc men uttrycker sig enligt Lagerbring något distinktare: Il faut dans la composition d'une histoire de l'arrangement, de la dignité, de la pureté dans le langage, du feu dans la narration, en un mot tout ce qvi peut attacher, je ne dis pas un lecteur curieux, qvi veut être instruit; mais un lecteur oicif, qvi ne cherche qv'a s'amuser, sans lui rien présenter qvi

¹ Göttingische Anzeigen för 1768 I 267 (st. 34).

² § 13.

³ Jean Le Clerc, *Parrhasiana ou Pensées diverses sur des Matières de critique, d'histoire, de morale et de politique*. Lagerbring citerar »*Clericus c.p.m. 174*». Första delen av detta arbete, utgivet i Amsterdam 1699, ägnar ett avsnitt åt historieskrivningens konst.

l'arrête, qvi le dégoûte, qvi le fasse langvir.⁴ Sitt stilideal sammanfattar Lagerbring så här: sit stylus simplex, parus, perspicuus: ornatus, castus & ab omni fucto meritricio alienus.

Som lämpliga stilmönster i samtiden nämner Lagerbring »re-centiores Galli», framför allt då Voltaire och Daniel. Även författaren till *Memoires de Brandenbourg* får en eloge för sin stil. Bland svenska historiker framhålles Dalin och Celsius d.y., vilkas framställning säges präglad av behag och elegans.

Den stil Lagerbring följde i *Svea Rikes Historia* och eljest var trots berömmet, som kanske var ironiskt menat, föga lik de båda sistnämndas. Dalins lediga, naturliga och lite nonchalanta berättarton,⁵ som stundom kan stegras till en viss dramatisk livlighet, förlänade hans verk en relativ popularitet, som aldrig kom Lagerbrings till del. Både Dalins, Celsius' och Botins stilkonst var långt mera i pakt med tiden. Den bar här och var en smula abstrakt prägel, i varje fall var den ibland opersonlig och liksom glättat estetiserande, såsom stilen ofta var hos deras olika franska mönster, Rollin, Velly, Vertot.

Liksom Dalin bemödar sig Lagerbring om enkelhet och naturlighet i diktionen, undvikande den patetiska uppskrivningen, men hans språk har stundom en mera ålderdomlig, alltid en mera personlig prägel än Dalins. Man kan nog säga om hans stil, att den motsvarar hans ovan citerade ideal. Under alla omständigheter är den helt fri från vad han kallade skökosmink. »Det är ibland historiens skyldighet att avtorka sminken från de målade beläten och visa dem sådana de äro på det rätt dygd och förtjänst måtte inpräglas uti unga själar», deklarerar han i företalet till det *Sammandrag av Svea Rikes Historia*, som han utförde för skolbruk, och att det här inte är fråga om tomma ord utan om en princip, som han ständigt har för ögonen, framgår av hela hans författarskap. Hans framställning är rakt på

⁴ Daniel, Préface XLI.

⁵ LAMM, a.a. 441.

sak, skarp i konturerna, ibland humoristisk, ej sällan sarkastisk, kraftfull, någon gång underfundig med drastiska och samtidigt fyndiga och målande uttryck och ordval.

Det finns i denna stilkonst något som för tanken till Boileau och hans satirer – exempelvis detta att kalla var sak för vad den är – och annat som för tanken till Voltaire. Den bitande ironin eller sarkasmen, vari Lagerbring var en mästare, kvickheten som här och var glimtar till i hans framställning, och vreden som ibland kan besjäla hans stil, erinrar onekligen om den store franske upplysningsmannen.⁶ Bådas stil var uttryck för en särpräglad personlighet. Åtminstone här i landet, där det insmickrande äreminnet, särskilt under Gustav III:s tid, stod nära nog som idealet för historisk framställning, var tiden inte mogen för en dylik personlig stilkonst. Lagerbrings stil ansågs av samtiden och ännu långt senare som mer eller mindre torr och tråkig,⁷ som inte tillräckligt litterär, och när Gustav III stiftat Svenska akademien, hamnade såväl Celsius d.y. som Botin där – men inte Lagerbring.

RESUMÉ

Dans son étude *Les origines des méthodes modernes dans les travaux historiques* (1913) L. Stavenow avance qu'au cours du 18ème siècle un grand pas en avant a été fait partout – même dans notre pays – dans les ouvrages et les recherches historiques. Selon lui, les ouvrages historiques, avec Dalin, et les recherches érudites, avec Lagerbring, auraient atteint, sans qu'il y ait eu ni précurseurs ni influences extérieures sensibles, un niveau très élevé et moderne. Dans notre étude nous insistons sur le fait que, surtout dans les recherches historiques, le développement ne s'est pas produit d'une

⁶ När här talas om Lagerbrings stil, åsyftas framför allt den i Svea Rikes Historia och Sammandraget.

⁷ Se härom ARTHUR STILLE, Tal vid Lunds universitets minnesfest 1907 6/3 i Lunds universitets årsskrift N.F. avd. 1 bd 3 nr 2.

façon aussi immédiate, inattendue et isolée dans le temps que le prétend Stavenow. Le rapide développement en Suède a été largement stimulé par de bonnes relations avec l'étranger, en particulier avec la France, le pays en tête de la culture. En fait, on peut noter une importante influence française : dans la façon d'envisager et de présenter les faits historiques ; dans l'attitude à l'égard des sources de l'histoire ; jusqu'à un certain point dans la conception des buts de l'histoire ; et dans le style.

1. Au 18ème siècle, le siècle de l'Encyclopédie, il se produit, dans les ouvrages historiques, une nouvelle orientation de grande importance. L'histoire intérieure d'un pays commence à attirer l'attention d'une façon toute autre que précédemment, alors que les descriptions de guerres et de politique extérieure perdent la place souvent entièrement dominante qu'elles avaient occupée jusqu'alors. Sous le poids des nouveaux éléments qui, de par cette nouvelle orientation, devaient entrer dans la présentation, le cadre chronologique employé jusqu'ici s'effondrait et une nouvelle manière de présentation prenait forme, celle-ci caractérisée par un système de fractionnement ; c'est-à-dire que les différents aspects de la vie d'une nation étaient décrits dans des chapitres particuliers sous des rubriques adéquates. Ce développement, dont des indices avaient déjà pu être remarqués en Suède, par exemple chez Eric Benzelius le Jeune, avait commencé en France et son initiateur génial est Voltaire avec ses deux ouvrages, *Le Siècle de Louis XIV* et *Essai sur les mœurs*. En même temps le peuple proprement dit commençait à intéresser les historiens et, sur ce point aussi, Voltaire est un précurseur.

Celui qui attira l'attention des historiens suédois sur ces innovations fut le francophile C. G. Tessin, grand connaisseur de la culture française depuis son séjour à Paris comme ambassadeur. Le premier à mettre en pratique les nouvelles idées fut Anders Botin qui en 1757-62 publia son *Esquisse de l'histoire du peuple suédois*, ouvrage important pour l'époque malgré quelques défauts. Le titre reflète l'intérêt nouvellement éveillé pour le peuple et pour sa condition. Outre Voltaire, Botin, semble avoir connu *l'Histoire de France* de l'abbé Velly. Comparée aux ouvrages de Olof Celsius le Jeune sur Gustav Vasa et Erik XIV, qui se maintiennent dans le cadre ancien, l'Esquisse de Botin paraît franchement moderne.

La minutieuse *Svea Rikes Historia* de Sven Lagerbring avait pourtant une valeur scientifique bien plus grande encore, elle était, elle

aussi, établie sur la nouvelle méthode d'écrire de Voltaire dont parle l'auteur à plusieurs reprises, soutenu par l'autorité de Tessin. Les difficultés liées à la nouvelle forme de présentation – pouvoir faire ressortir l'enchaînement des faits et en donner une image d'ensemble – ces difficultés n'ont cependant été surmontées ni par Botin ni par Lagerbring, ce qui n'est pas tellement étonnant si l'on considère que Voltaire lui-même qui en est l'inspirateur n'y est pas entièrement parvenu.

2. Presque en même temps que cette évolution des exposés historiques se produit, dans le domaine de la critique des sources, un développement qui, du point de vue purement scientifique, allait avoir une importance bien plus grande encore : des historiens apparaissent qui soumettent les sources mêmes de l'histoire à un examen scrupuleux. Les progrès s'expliquent en partie par le mouvement philosophique connu sous le nom de scepticisme, qui traçait une limite à la connaissance humaine. C'est ainsi que s'engagea le débat sur l'authenticité et l'autorité des sources. L'attitude souvent négative qui en résultait provoqua une opposition, et des règles pour le contrôle de la valeur des sources historiques commencèrent à se cristalliser. En ce qui concerne la diplomatique, Mabillon y avait déjà apporté une contribution durable avec son *De re diplomatica libri VI* (1681).

En Suède, Lagerbring dépasse de loin les autres historiens dans le domaine de la critique des sources. Mais lorsque Stavenow, dans son ouvrage déjà mentionné, estime qu'il est parvenu à ces méthodes de critique historique principalement par ses propres réflexions, il n'est pas possible d'être tuot à fait d'accord avec lui. Comme M. Weibull l'avait déjà fait remarquer à son époque, Lagerbring a été à l'école de Pierre Bayle et dans sa production il se réfère souvent à l'ouvrage principal de celui-ci, le *Dictionnaire historique et critique*. Pour ce qui est de la critique des sources, Lagerbring a subi l'influence d'un autre historien français, G. Daniel, à qui Dalin lui-même est quelque peu redevable. C'est avant tout la préface méthodologique à l'Histoire de France de Daniel – ainsi que son style – que Lagerbring apprécie. Une comparaison entre cette préface et la thèse de Lagerbring, *Diss. exhibens cautelas de prudenter instituenda historia*, montre que ce dernier reprend un certain nombre des points de vue de Daniel.

Daniel et, après lui, Lagerbring parlent des matériaux de construction dont se sert l'histoire ; ce dernier en a donné une présentation

systematique dans sa thèse : inscriptions lapidaires, monnaies, diplômes, chroniques et narrations historiques, récits de témoins oculaires. Cette répartition des sources provenait de Kilian Stobæus, le professeur d'histoire de Lagerbring. Stobæus l'a, à son tour, reprise d'un Allemand du nom de Zanthier qui l'a probablement établie sous l'influence de la fameuse *Méthode pour étudier l'histoire* de Langlet Dufresnoy. Par cette voie indirecte aussi il semble donc que les historiens suédois aient subi l'influence française.

3. Au cours du 18ème siècle les discussions portaient entre autres choses sur les buts des études historiques. Lagerbring était celui qui, en Suède, s'occupait le plus de ce problème. Déjà dans sa jeunesse pendant ses années à Stockholm il avait connu l'œuvre de Boileau et avait pris pour devise le célèbre vers de ce dernier « J'appelle un chat un chat et Rollet un fripon », devise qui pourrait – à notre avis – servir d'épigraphe à toute sa production. La tâche de l'historien est d'appeler chaque chose par son véritable nom, de dire la vérité, toute la vérité, rien que la vérité, quels que soient les inconvénients que cela puisse représenter tant pour lui que pour les autres. Il entendait par là que la vérité était l'essence même de l'histoire.

Selon Lagerbring, la vérité comprenait l'existence d'un dieu qui dirigeait le destin des hommes et des États. Sur ce point il était d'accord avec le *Discours sur l'histoire universelle* de Bossuet, discours auquel Lagerbring réfère ici et là dans les thèses soutenues par ses élèves. Une dissertation sur un autre ouvrage de Bossuet loue tant l'auteur que ses « œuvres immortelles ». Chez Bossuet, la vision religieuse du monde a en partie voilé sa vision de l'enchaînement des faits. Il n'en est pas ainsi de Lagerbring. Il a une vue réaliste des faits historiques.

4. C'est surtout par leur style que les historiens suédois du 18ème siècle révèlent l'influence française qu'ils ont subie. On sait depuis longtemps ce que le style de Dalin doit à *l'Histoire ancienne* de Charles Rollin. Celsius le Jeune, dans ses deux ouvrages sur l'époque des Vasas semble avoir pris pour modèles les panégyriques français, en premier lieu *l'Histoire des révolutions en Suède* de l'abbé de Vertot : dans la préface de l'ouvrage sur Gustav Vasa, cet abbé reçoit des éloges pour son « agréable histoire » et son style est qualifié de « singulièrement plaisant ». Botin s'intéressait à la question du style et en parle dans ses remarques sur la *Svea Rikes Historia*, de Dalin. L'historien doit avoir un style agréable, une belle langue et agré-

menter son exposé « de descriptions vives et touchantes, basées sur le bon sens, la vérité et l'équité ». Ces qualités caractérisent la rédaction de ce que l'on appelle l'histoire galante en France et c'est apparemment là que Botin a trouvé ses modèles. Un critique allemand de son « Esquisse » – esquisse traduite en allemand – semble reconnaître en lui un Velly suédois ; ce jugement contient sans doute une part de vérité. Lagerbring lui-même parle de la question du style. Ses idées concordent avec celles de Jean le Clerc et de G. Daniel : le style doit être simple, clair et sans le moindre « fard de putain ». An notre avis, il a aussi quelque peu été influencé par Voltaire : l'amour de la vérité lui fait parfois prendre le même ton passionné. De toute façon on trouve entre eux cette ressemblance : leur style est à un très haut degré l'expression de leur personnalité.